

ELEKTRONİK YAYINCILIK VE ÇEVİRİMİÇİ MAKALE DEĞERLENDİRME SİSTEMLERİ

Aydın YAĞMURLU

Yazının icadıyla birlikte düşünce, söz ve bilgi kaydedilmeye başlanmış, diğer insanlara ulaştırılma olanağına kavuşmuştur. Kimilerine göre düşüncenin ölümsüzlük kazanması yazı ve resmin birlikte kullanılması ile olmuştur. Bilginin kaydedilmesi, söz, düşünce ve bilgilerin unutulması ve kaybolmasını büyük ölçüde engellemiştir. Yazılı düşüncelerin çoğaltılması ise ancak matbaanın icadıyla mümkün olmaya başlamıştır. Ülkelerin basım ve yayıncılık geçmişleri, çalışmaları ve gelecekleri sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik ve teknik alanlardaki tüm gelişme ve değişimlerden etkilenmiştir.

Bilimsel dergilerin temel işlevleri dört ana başlık altında incelenebilir; Kaydetme: Araştırmanın kimin tarafından ve ne zaman yapıldığının kaydedilmesi, Onaylama: Araştırmanın doğruluğunun hakemlik mekanizmasıyla onaylanması, Duyurma: Araştırmadan ilgililerin yayın yoluyla güncel olarak haberdar edilmesi, Arşivleme: Entelektüel mirasın gelecekteki kullanım için korunması. Bilinen ilk bilimsel dergi 1665'te yayınlanmıştır. Eldeki verilere göre dünyada yaklaşık 200.000 dergi yayınlanmakta ve bunların yaklaşık 60.000'i bilimsel ve akademik dergi olarak işlev görmektedir. Bu bilimsel ve akademik dergilerden 24.000'i hakemli dergi olup her yıl ortalama 2,5 milyon makale yayınlanmaktadır (Kingsley, 2006).

Bilimsel dergiler, sadece bilginin paylaşımı, yayılımı ve entelektüel mirasın gelecekteki kullanım için korunması amaçlı çıkarılmamaktadır. Son dönemlerde uluslar arası büyük yayıncılık firmalarının bu işe girmeleriyle birlikte, bilimsel dergiler ciddi bir ekonomik kazanç kapısı olmuşlardır. 1986-2004 arasında dergi fiyatlarının %188 artması sadece kağıt fiyatlarındaki artıştan değildir elbetteki. Aynı dönem incelendiğinde karşımıza kütüphanelerin, dergi aboneliklerine %273 kat daha fazla para ödediklerini göstermektedir.

Geçtiğimiz yüzyılın belki de en büyük icadı, bilgi alışverişinin inanılmaz boyutlara ulaşmasını sağlayan yapı internettir. Bir bilgisayar ve internet erişimine sahip olan herkes istediği bilgilere ulaşabilmektedir. İşin iyi ve güzel tarafı; bu bilgi alışverişini tek ve büyük bir bilgisayar sayılabilen bir süper sistem üzerinden, düşük bir maliyetle yapılabilmesidir. Bilgiye ulaşma, yayma, kısaca iletişim konusunda sağladığı imkânlar ve getirdiği kolaylıklar, bu yeni teknolojiyi süreli yayıncılık sektörü için de vazgeçilmez bir araç olarak karşımıza çıkarmış ve yaygınlaştırmıştır. Uzun yıllar boyunca çok sayıda kişi ile iletişim kurmak için bir yayıncıya gereksinim göstermiştir. Kuşkusuz bu yayıncılara büyük bir güç kazandırmıştı. Bugün ise; bir bilgisayar ve kendisini **Internet'e**

Doç.Dr. Aydın YAĞMURLU

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Cerrahisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

e.aydin.yagmurlu@medicine.ankara.edu.tr

bağlayan bir hat sahibi olan herkes bir tür yayıncı olabilir. İnternette yaygınlaşması, dünyadaki sınırları kaldırırken, bilimsel araştırmaların yayınlandığı hakemli dergileri de kâğıt ortamından elektronik ortama taşımıştır.

Elektronik ortamda bulunan bu dergiler erişimi hızlı ve düşük maliyetli ürünler olması giderek daha fazla derginin bu alana kaymasına yol açan en başta gelen nedenlerden birisidir. Basılı dergilerin masraflarını karşılamak amaçlı yüksek abonelik fiyatları belirlemesi, tepki olarak bile elektronik dergilere geçmek için bir neden sayılabilir.

Sağlık bilimleri alanında olsun ya da bilimin diğer dallarında, süreli yayınların popüler haber ya da magazin dergileri kadar yüksek abone sayısına sahip olması beklenemez. Bu da bilimsel yayıncılıkta elde edilen getirimin kısıtlı olmasına yol açarak rekabetin az olmasına ve yayınevlerinin kolayca tekel oluşturabilmesine neden olmuştur. Bu düşük rekabete bağlı olarak oluşan tekeller bilimsel bilgiyi paylaşmada kaygılar yaratmıştır. Dergi fiyatlarının yüksek tutulmasına bir diğer neden de bu tekellerdir.

Dergiciliğin mutfağında çalışan herkesin bilebileceği üzere, basılı dergilerin hazırlanma süreci oldukça uzun ve zahmetlidir. Sadece iş gücü açısından değil maliyet açısından da bir yük getiren bu durum elektronik dergilerde söz konusu değildir.

Elektronik dergilere internetin olduğu her noktada erişimin mümkün olması, hakem ve yayıngiderlerinin en aza indirgenmesi, makalelerin yayınlabilmesinin kolaylığı ve erişimdeki hız, bilginin hem üretimini hem de yayılmasını artırmaktadır.

Ancak, bütün bunlara karşın elektronik yayıncılıkla ilgili bazı sorunlar halen devam etmektedir. Bunların en başta geleni elektronik yayınların benimsenmesiyle ilgili sorunlardır. Kişiler hâlâ ellerine dergiyi alıp okumayı, matbaa ve kâğıt kokusunu hissetmeyi, parlak bilgisayar ekranlarının karşısında gözleri yorularak makale okumaya tercih etmektedirler. 1992 yılında yapılan bir araştırma üniversitede görevli araştırmacıların bilgisayarları daha çok elektronik postalarını okumak amacıyla kullandıkları ortaya çıkarmıştır. Çalışmaya dahil edilen araştırmacılar ancak %7'si bilgi edinme ya da bilimsel makalelerini yayınlamak amacıyla kullanmışlardır. Sağlık bilimleri alanında birinci lig olarak kabul edilen aslında ticari bir kuruluş olan Science Citation Index (SCI)'dir. Araştırmacılar, bilimsel yayınlarının bu dizine dahil dergilerde yayınlanmasının daha prestijli olduğunu düşünmektedirler. Aslında akademik atama ve yükseltme kriterleri dahilinde de bu yayınlar daha fazla puan getirmektedir. Günümüzde bu dizinlerde yer alan elektronik dergiler olmasına karşın yine de sayıları kısıtlı kalmaktadır. Bu da araştırmacıların yayınlarını gönderirken basılı dergileri tercih etmesine yol açmaktadır. Elektronik ortamda yayımlanan bilimsel makaleler kritik bir kütle oluşturana dek basılı dergilere başvurulmaya devam edilecektir. Buna çözümün açık erişim girişimi ile sağlanabileceği inancı her geçen gün kuvvetlenmektedir.

Elektronik yayıncılıkta bir diğer sorun, ekonomik kısıtlamalardır. Elektronik yayıncılık pazarında geleneksel basılı yayın yapan ticari firmaların yer almaya başlamasıyla bu sorunlar da geride kalmaya başlamıştır. Abonelik ya da kurumsal/kişisel lisans anlaşmalarına dayanan ekonomik modeller, erişilen makale başına ücretlendirmeye dayanan modeller ya da bunların bileşiminden oluşmuş modeller gibi çözümler üretilerek elektronik yayıncılığa geçiş hız kazanmıştır ve giderek daha fazla ticari firma (örneğin, Elsevier, Springer Verlag, Kluwer) yayınlarını elektronik

olarak da pazarlama yoluna gitmektedirler. Uluslar arası arenada durum böyleyken ülkemizde çevrimiçi makale değerlendirme sistemi de içeren bir elektronik yayıncılık paketi küçük ölçekli uzmanlık dernekleri için ekonomik olarak hala sıkıntı yaratabilmektedir. Bu hizmeti veren şirketlerin sayısının azlığı da düşünülecek olursa ülkemizde tamamen elektronik yayıncılığa geçiş için biraz daha zamana ihtiyaç vardır.

Bunların yanı sıra, elektronik yayıncılığın yaygınlaşmasını engelleyen teknolojik sorunlar ve arşivleme sorunları da bulunmaktadır. İletişim ağlarının büyük miktarlarda çoklu ortam türü bilgileri aktarmaya yeterli olmadığı artık günümüzde geçerliliğini kaybetmiştir. Teknolojik alt yapının güçlendirilip daha hızlı bilgisayar iletişim ağları gelişimiyle bu durum sorun olmaktan tamamen çıkacaktır.

Elektronik yayıncılık açısından en önemli sorunlardan birisi de arşivleme ve koruma sorunudur. Arşivleme ve koruma bakımından elektronik bilgi kaynakları genellikle kâğıt üzerinde kayıtlı olan basılı bilgi kaynaklarından büyük farklılıklar göstermektedir. Basılı bilgi kaynaklarında bilginin kayıtlı olduğu ortamı arşivlemek ve korumak yeterli olmakta iken, elektronik bilgi kaynaklarında hem bilginin kayıtlı olduğu ortamı, hem elektronik bilgileri okuyabilmek/görebilmek için gereken teknolojik donanım ve yazılımı ve hem de elektronik ortamdaki bilgilerin entelektüel içeriğini korumak gerekmektedir. Elektronik ortamdaki bilgiler kolayca kopyalanabilir, değiştirilebilir ya da silinebilir. Bunlar kazayla olabileceği gibi, iyi ya da kötü amaçla da yapılabilir. Bu aşamada telif hakkı ile ilgili yasal düzenlemelerde özellikle son dönemlerde yapılan iyileştirmeler ve gelişmeler, bu sorunları tamamen ortadan kaldırmamakla birlikte aşama kaydedilmesini sağlamıştır.

Elektronik ortamdaki bilgilerin gerçeğe uygun olarak, değiştirilmeden ve güvenli bir biçimde gelecek kuşaklara aktarılması bilimin saygınlığı, güvenilirliği ve geleceği açısından son derece önemlidir. Tamamen elektronik yayıncılık yapan bir dergi günün birinde kapanırsa, eski sayılarını da içeren arşivini de ortadan kaldırırsa daha önce bu dergide yayınlanmış olan makaleler hiç yayınlanmamış gibi görülebilir. İşte bu aşamada kütüphanelere ciddi görev düşmektedir. Bu amaçla, abonelik anlaşmalarını bu ihtimaller düşünerek yapmak uygun bir çözüm sağlamak açısından önemlidir.

Sonuç olarak, elektronik yayıncılık giderek daha çok tercih edilen bir iletişim aracı olmaya devam edecek, yakın gelecekte kıvrılabilir bilgisayar ekranlarının da kullanıma girmesiyle belki de basılı dergilerin tamamen ortadan kalkmış olduğu görülebilecektir.

Elektronik yayıncılığın geleceği ile ilgili birkaç yenilikten bahsetmekte fayda var. Bunlardan biri, belki de en önemlisi bilimsel makale yazma ve değerlendirmesine çok yeni bir bakış açısı getirecek olan "web" günlükleridir. "Blog" adı verilen bu "web" günlükleri çevrimiçi yayın platformu olarak değerlendirilmektedir. En son girilen bilgiyi sayfanın en yukarısında tutan bu oluşumda yayınlanmış olan makaleye eleştiri ve katkıları sayfanın okuyucuları yapmakta böylelikle oluşan tartışma platformunda sunulan bilginin daha de gelişip şekillenmesi sağlanabilmektedir. Klasik bilimsel dergi anlayışına bir farklılık getiren bu günlükler belki de yakın gelecekte tercih edilen dergi sistemi olacaktır.

Açık Erişim

2001 yılında Budapeşte Açık Erişim Girişiminin tanımıyla açık erişim: "Bir literatüre (öncelikle

kastedilen hakemli dergi makaleleri), internetin kendiliğinden kaynaklanan erişim sorunundan başka herhangi bir finansal, yasal ya da teknik engel olmaksızın, makalelerin tam metinlerinin herhangi bir kullanıcı tarafından okunması, bilgisayara indirilmesi, çoğaltılması, dağıtılması, aranması ya da link verilmesi, indekslerde dizinlenmesi, veri olarak yazılımlara aktarılması ya da herhangi diğer bir yasal amaç doğrultusunda kullanılmasına izin verilmesi. Çoğaltma ya da dağıtımdaki tek kısıtlama ve buna ilişkin telif hakkı için tek rol yazarlara, çalışmalarının bütünlüğü üzerinde denetim ve uygun bir biçimde kabul görme ve atıflanma hakkını vermelidir” olarak tanımlanmaktadır.

2003 yılında Berlin deklarasyonu ile açık erişim yayını olma iki koşulu yerine getirmeye bağlanmıştır:

1. Yazarlar ve telif hakkı sahibi, tüm kullanıcılara (eserlerine) ücretsiz, geri alınamaz, dünya çapında, sürekli erişim hakkı ile, eseri kopyalama, kullanma, dağıtma, taşıma ve kamuya gösterme, uygun atıf verme koşuluyla, sorumluluğu üstlenilebilecek her türlü amaç için herhangi bir elektronik ortamda eserin kopyalarını oluşturma ve dağıtma izni ile sınırlı sayıda basılı kopyayı çoğaltma hakkını verir.

2. Bir eserin tam bir sürümü, tüm ekleriyle birlikte ve yanına yukarıda belirtilen izin belgesi de eklenerek, yayınından hemen sonra uygun bir standart elektronik formatta ve bir akademik kurum, bir bilim derneği, bir hükümet kuruluşu ya da yerleşik bir başka kurum tarafından desteklenen, açık erişimi, sınırsız dağıtımı, karşılıklı işlerliği ve uzun süreli arşivlemeyi gerçekleştirmeye çalışan en az bir çevrimiçi arşivde depolanır.

Araştırmacı için önemli olan ürettiği bilgilerin bilimsel arenaya kazandırılması ve atıf alabilmesidir. Eugene Garfield'in ortaya attığı atıf kavramı bilimsel değerlendirme ölçütleri arasında oldukça önemlidir. Ülkemizde de akademik atama ve yükseltme ölçütleri arasında en fazla puan getiren bilimsel makalelere alınan atıflardır. Bu bağlamda, bilimsel makalelerin ulaşılabilirliği ne kadar fazla olursa bu makalelerin kullanımı ve atıf alma şansı daha da artacaktır görüşüyle ücretsiz ve engelsiz erişim fikrine dayanan açık erişim kavramı ortaya atılmış; bu kavrama dayalı olarak da yeni elektronik yayıncılık modelleri denenmeye başlanmıştır. Sonuç olarak açık erişimin temelde sağladığı önemli yararlar bulunmaktadır: Bilimsel makalelere internet üzerinden ücretsiz erişim sağlanması bunlar arasında belki de en önemlilerinden birisidir. Bazı yayın kuruluşlarının tekeller, tröstler oluşturduğu arenaya bu sayede önemli bir muhalefet oluşturarak yazarlar ve okuyucular üzerine düşen ekonomik yük belirgin olarak azaltılabilecektir. Kişilere, yazara doğru ve eksiksiz biçimde atıf yapma koşuluyla makaleleri kullanma, çoğaltma ve yayma izninin verilmesi, açık erişim yoluyla sağlanacaktır, ki bu da bilginin dağılımı, yayılımı ve bilgiye erişimi kolaylaştırarak bilgi üretimini artıracaktır. Son olarak elektronik yayıncılığın en temel sorunlarından biri olan arşivleme ve korumaya bir çözüm olarak; makalenin, uygun bir elektronik biçimde, uzun süreli olarak açık erişim ilkelerine ve ilgili standartlara uygun bir arşivde depolanması sağlanacaktır.

Kaynaklar:

1. Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities, 20 - 22 Oct 2003, Berlin. <http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration.html>
2. Budapest Open Access Initiative December 1-2, 2001. <http://www.soros.org/openaccess/index.html>
3. Graham PS: Intellectual preservation: electronic preservation of the third kind. *The LIBER Quarterly* 1994;4: 163-174.
4. Önal İ: Türkiye'de basımcılık ve yayıncılığın bilgi hizmetlerine etkisi: Tarihsel araştırma. *Bilgi Dünyası* 2006;7(1):1-22

5. Schauder D: *Electronic publishing of professional articles: attitudes of academics and implications for the scholarly communication industry*. *Journal of the American Society for Information Science* 1994;45(1): 73-100.
6. Suber P: *Removing the barriers to research: an introduction to open access for librarians*. *College & Research Libraries News* 2003;64(2):92-94,113
7. Suber P: "Praising progress, preserving precision" *SPARC Open Access Newsletter*. 77, 2004. <http://www.earlham.edu/~peters/fos/newsletter/09-02-04.htm>
8. Suber P: *Open access overview: focusing on open access to peer-reviewed research articles and their preprints*. (2004-5) <http://www.earlham.edu/~peters/fos/overview.htm>
9. Swan AP, Brown SN (2004): *JISC/OSI journal authors survey report*. Truro, UK: Key Perspectives Ltd. http://www.jisc.ac.uk/uploaded_documents/JISCOAreport1.pdf
10. Tonta Y: *E-Dünyada Bilgi Yönetimi: Bilimsel İletişim İçin Yeni Modeller Uluslararası Konferansı, 13-14 Ekim 2005, İstanbul*
11. Tonta Y: *Elektronik yayıncılık, bilimsel iletişim ve kütüphaneler*. *Türk Kütüphaneciliği* 1997;11(4): 305-314 <http://yunus.hun.edu.tr/~tonta/yayinlar/eyayin97.htm>
12. Testa J, McVeigh ME, (2004): *The impact of open access journals: A citation study from Thomson ISI*.